

Wat werkt in schrijfonderwijs

AAN LAAGGELETTERDE ANDERSTALIGE JONGEREN?

Over de auteur

MARIT TRIOEN

geeft les aan laaggeletterde anderstalige jongeren bij OKAN Sint-Niklaas. Daarnaast werkt ze als wetenschappelijk medewerker bij de Antwerp School of Education (Universiteit Antwerpen).

JORDI CASTELEYN

is verantwoordelijk voor de op-leidingsonderdelen Vakdidactiek Nederlands, Vakdidactiek Nederlands niet-thuistaal, en Didactiek Nederlands aan anderstaligen bij de Antwerp School of Education (Universiteit Antwerpen). Hij doet onderzoek naar het verbeteren van lees- en spreekvaardigheid van adolescenten.

Bijna elk jaar worden er scores van grootschalig internationaal onderzoek zoals PIRLS, PISA of TIMMS gepubliceerd, en bijna elke keer ontdekken we dat de resultaten voor geletterdheid onvoldoende zijn. Ook bij toetsen wiskunde wordt het belang van geletterdheid benadrukt. Wie de vraag niet goed kan lezen, kan ook zijn wiskundevaardigheid niet demonstreren. Geletterdheid is echter meer dan enkel lezen, ook schrijven hoort daarbij. Lezen en schrijven zijn als twee emmers die water uit dezelfde bron halen. Toch is er in de media steeds meer aandacht voor lezen geweest dan voor schrijven, en we zien dezelfde tendens gereflecteerd in wetenschappelijk onderzoek. Momenteel hebben we weinig studies die inzicht bieden in hoe we laaggeletterde jongeren het best kunnen leren schrijven. Schrijven is echter een van de moeilijkste vaardigheden die men moet leren, en dit leerproces kan nog moeilijker worden als Nederlands niet je eerste taal is. Dat geldt zeker voor de groep van laaggeletterde anderstalige nieuwkomers, maar ook in het reguliere onderwijs zien we leerlingen hiermee worstelen.

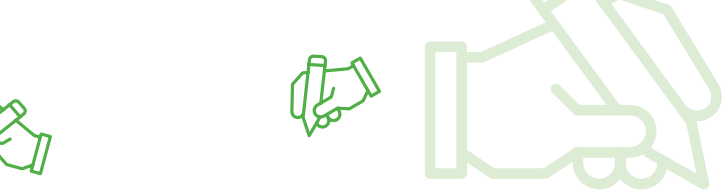
Marit Trioen & Jordi Casteleyn

Op deze problematiek wilden we een antwoord bieden. We keken naar onderzoek over het leren schrijven van jonge kinderen en laaggeletterde volwassenen in de moedertaal, en vertaalden de inzichten uit deze studies naar de context van het alfabetiseringsonderwijs in een tweede taal. Op basis daarvan kunnen we drie algemene richtlijnen formuleren, die we in deze bijdrage van naderbij bekijken: automatiseer de basis van schrijven, begeleid het proces van schrijven, en maak van schrijven de voorwaarde voor leren en denken.

AUTOMATISEER DE BASIS VAN SCHRIJVEN

Soms kijken we naar leerlingen die met schrijven worstelen alsof ze net geen enkel probleem hebben met schrijven. We willen hun problemen oplossen maar passen interventies toe die vooral werken voor leerlingen die zonder moeite een tekst op papier kunnen plaatsen. Op deze manier negeren we de voornaamste oorzaak van deze

problemen. Deze leerlingen beheersen nog niet de basis van schrijven. Ze hebben bijvoorbeeld fysiek moeite om vlot en accuraat met de hand te schrijven. Als we aan deze groep van leerlingen lesgeven over bijvoorbeeld het correct gebruik van bronnen, hebben we enkele belangrijke stappen overgeslagen. We moeten eerst de basis van schrijven goed leggen, en daarop kunnen we dan verder bouwen. Deze basis moet een onafscheidelijk deel van de leerlingen worden. Het mag hen bijvoorbeeld geen moeite kosten om met de hand te schrijven. Als dit een

cognitieve belasting zou opleveren, is er geen ruimte in het hoofd van de leerling om bijvoorbeeld te focussen op het correct gebruik van bronnen.

Dit inzicht heeft een aantal belangrijke implicaties. De verschillende basiscomponenten van schrijven (en het samenspel ertussen) moeten eerst goed zitten voordat we met schrijven in de les aan de slag kunnen. Dat betekent echter niet dat we eerst exclusief met de technische kant van schrijven bezig moeten zijn, want dat is weinig motiverend voor de leerlingen. We moeten het eerder als een continuüm beschouwen. De eerste fase van leren schrijven bevat bij voorkeur een inhoudelijk perspectief (bijvoorbeeld belangrijke woorden uit de leefwereld). Hoe verder de leerling zich ontwikkelt, hoe groter het aandeel van deze relevante thema's wordt ten opzichte van de technische basis.

Concreet betekent dit dus dat we eerst de basis van schrijven moeten automatiseren. Als leerlingen problemen ervaren met schrijven, dan moeten we controleren of ze al goed met de hand kunnen schrijven. Indien niet, dan kiezen we voor een effectieve, consequente en weloverwogen aanpak om dit zo snel mogelijk te herstellen. Ook besteden we expliciet aandacht aan het correct leren spellen van hoogfrequente woorden. Met de hand schrijven is essentieel, maar we maken de leerlingen ook wegwijs in de basis van typen en tekstverwerking. Tot slot zorgen we ervoor dat deze leerlingen weten hoe ze een goede zin kunnen maken. In een authentieke context staan woorden bijna nooit alleen. We zorgen er dus voor dat we met deze leerlingen geschreven zinnen gaan oefenen. Stapsgevoel verhogen we de moeilijkheidsgraad, van korte enkelvoudige zinnen ("Fnan speelt voetbal"), naar langere enkelvoudige zinnen ("Fnan speelt voetbal met mijn vriend"), tot eenvoudige samengestelde zinnen ("Fnan speelt voetbal en hij lacht"), enzovoort. Nogmaals, we kunnen niet verwachten dat een schrijfproduct

van een leerling aan hoge standaarden beantwoordt als deze basis niet goed zit. Anders gaat de volledige cognitieve inspanning van de leerling bij het schrijven naar deze basis, en blijft er dus geen energie meer over voor de componenten van een hogere orde zoals de structuur van een tekst.

BEGELEID HET PROCES VAN SCHRIJVEN

We weten al enkele jaren dat de effectieve handeling van schrijven (dus de woorden op papier of in een online document plaatsen) slechts de laatste fase van een veel langer proces is. Als leerlingen onmiddellijk naar die laatste fase overstappen, merken we dat het eindproduct van een veel lagere kwaliteit is dan bij leerlingen die alle stappen van het schrijfproces netjes gevolgd hebben. Het is dan ook onze taak als lesgever om onze leerlingen dit proces aan te leren en hen hierin te begeleiden. Vooral leerlingen die met schrijven worstelen, hebben hier extra nood aan. Bij een schrijfopdracht weten ze vaak niet wat er van hen verwacht wordt, hoe ze aan die tekst moeten beginnen, of hoe ze de woorden die ze willen gebruiken correct kunnen schrijven. Een eerste groep leerlingen is bang om fouten te maken en blokkeert. Een tweede groep bekommert zich niet om de vorm en pent enthousiast een zee aan woorden of frasen neer, al dan niet met een eigen verzonden spelling, om vervolgens 'klaar' te roepen. Bovendien beschikken deze laaggeletterde jongeren niet over voldoende vaardigheden om tot zelfstandig leren te komen. Met een verbeterde versie van hun tekst, vol goedbedoelde cirkels, strepen en opmerkingen, zullen zij zonder begeleiding weinig leerwinst boeken.

Voor deze groep leerlingen voelt het schrijfproces dus onnatuurlijk aan, en we mogen niet verwachten dat zij dit spontaan toepassen. In het begin moeten wij hen hierin sterk ondersteunen, maar gradueel wordt die verantwoordelijkheid van de leerkracht naar de leerling overgeheveld. Dit instructiemodel heeft al meermaals zijn effectiviteit in het lezen en schrijfonderwijs aan laaggeletterde jongeren bewezen. De achterliggende idee is dat de leerkracht de leerlingen ondersteunt in bepaalde aspecten van het schrijven (bijvoorbeeld met de hand schrijven en spellen) zodat de leerlingen zich op andere facetten (bijvoorbeeld het verzamelen en uitdrukken van ideeën) kunnen concentreren. Het doorgeven van de verantwoordelijkheid gaat van 'I do' (de leerkracht) naar 'we do' (de leerlingengroep, begeleid door de leerkracht) tot 'you do' (de individuele leerling). Een uitgewerkt voorbeeld vind je op pagina 37. Afhankelijk van het niveau van de leerling kan het opnemen van de volledige verantwoordelijkheid weken, maanden, of soms zelfs jaren duren.

MAAK SCHRIJVEN DE VOORWAARDE VOOR LEREN EN DENKEN

Leren schrijven is een leerdoel dat traditioneel exclusief tot de les Nederlands of PAV gerekend wordt. Het lijkt dan alsof enkel de lesgever Nederlands of PAV zich hiermee mag bezighouden. Met schrijven bedoelen we uiteraard het creëren van (kleine) teksten en dus niet het invullen van enkele kernwoorden in een werkboek. Als we willen dat leerlingen succesvolle schrijvers worden, dan moeten we ervoor zorgen dat ze zoveel mogelijk schrijven. Meer is beter. Laat leerlingen dus vaker schrijven, voor verschillende doelen, op papier én op de computer.

We mogen er echter niet van uitgaan dat leerlingen onmiddellijk kunnen toepassen wat ze in de les Nederlands of PAV gezien hebben. Vaak is er geen transfer naar een ander leergebied. Wat mogelijk was tijdens de les Nederlands, vliegt plots de deur uit bij de les geschiedenis of godsdienst. Voorzie daarom voldoende instructietijd en oefenkansen om leerlingen tekstsoorten en -types te leren schrijven. Als ze bij de les Nederlands leren hoe ze goede notities moeten nemen, is het daarom belangrijk dat dit bijvoorbeeld in de geschiedenisles hernomen wordt. Op die manier schep je extra kansen om te oefenen. Daarnaast laat je de leerlingen schrijven over wat ze lezen. Ze kunnen bijvoorbeeld per alinea van een artikel een kernzin noteren. Lezen en schrijven zijn twee complementaire vaardigheden die elkaar versterken. Uiteraard blijf je als leerkracht ervoor zorgen dat er voldoende expliciete instructie in beide vaardigheden voorzien is. Tot slot laten we laaggeletterde jongeren zowel op papier als op de computer schrijven. Deze leerlingen hebben meestal geen gebrek aan ideeën, woordenschat en mondelinge taalvaardigheid om de inhoud van een tekst vorm te geven, maar slagen er niet in om dit in een tekst te plaatsen. Uiteraard levert dit de nodige frustratie op, en is de kans groot dat deze leerlingen een aversie tegenover schrijven ontwikkelen. Werken met een computer kan hierbij een gedeeltelijke oplossing betekenen. Digitale media hebben namelijk een positieve invloed op de schrijfmotivatie van aarzelende schrijvers. Deze leerlingen schrijven liever én meer met een computer. Daarnaast zorgen allerlei online tools en programma's zoals tekstverwerkers en voorleessoftware voor ondersteuning bij de technische basis van het schrijven. Natuurlijk ambiëren we dat deze hulp gradueel verdwijnt en dat dit geen noodzakelijke voorwaarde voor schrijven wordt.

MEER WETEN?

Deze tekst is een beknopte samenvatting van de praktijkgids *Extra kansen voor nieuwkomers: Wat werkt in schrijfond onderwijs aan laaggeletterde anderstalige jongeren?*

Een praktijkgids voor lesgevers (Trioën & Casteleyn, 2020). Je kan de volledige gids inclusief extra lesideeën en voorbeelden gratis downloaden via uantwerpen.be/extra-kansen.

Pen of toetsenbord?

Nu computers, tablets en smartphones in steeds meer domeinen pen en papier vervangen, rijst misschien de vraag of laaggeletterde jongeren nog met de hand moeten leren schrijven. Kunnen ze niet beter meteen leren typen? Onderzoek bij kinderen en volwassenen toont echter aan dat schrijven en typen twee verschillende vaardigheden zijn, met elk een eigen effect op diverse cognitieve functies, en dat het leren schrijven met de hand belangrijke voordelen heeft.

Ten eerste tonen verschillende onderzoeken aan dat het met de hand schrijven van letters tot een betere letterherkenning leidt. Onderzoekers in een eerste studie (Longcamp, Zerbato-Poudou, & Velay, 2005) lieten kinderen die nog niet konden lezen letters oefenen, hetzij door ze zelf te schrijven, hetzij door ze te typen. Kinderen die de letters hadden leren schrijven, herkenden de letters beter en voor een langere tijd dan kinderen die getipt hadden. Hoe kan dit? Hersenwetenschappers vermoeden dat beweging een belangrijke rol speelt in de representatie van letters in de hersenen. Door met de hand te schrijven krijgt het brein niet alleen visuele, maar ook motorische en kinesthetische signalen. Bij typen gebeurt dat niet. Ook het verschil in aandacht speelt een rol: het zelf proberen schrijven van een letter vraagt een dieper verwerkingsniveau dan het herkennen van een letter op een toetsenbord. Een ander onderzoek (James & Engelhardt, 2012), waarin kinderen letters leerden door ze respectievelijk te schrijven, overtrekken of typen, voegt hier nog een andere verklaring aan toe. Wanneer kinderen een nieuwe letter leren schrijven, produceren ze aanvankelijk verschillende niet-perfecte variaties op deze letter. Precies door deze niet-stereotype, 'rommelige' versies leren kinderen beter letten op de specifieke eigenschappen van deze letter wat dan weer helpt bij het abstraheren, categoriseren en dus herkennen ervan.

Daarnaast is schrijven belangrijk voor de ontwikkeling van de leesgebieden in de hersenen. Dit blijkt uit onderzoek met hersenscans. Bij kinderen die letters hadden leren schrijven met de hand lichtten bij het zien van deze letters dezelfde gebieden op die volwassenen gebruiken tijdens het lezen. Bij kinderen die de letters hadden leren typen gebeurde dit veel minder.

Tot slot heeft schrijven ook een belangrijke invloed op het verwerken en onthouden van leerstof (Mueller & Oppenheimer, 2014). Leerlingen die tijdens de les met de hand notities maken onthouden de leerstof beter en langer dan leerlingen die hiervoor een laptop gebruiken, zelfs als ze deze notities niet eens herlezen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat schrijven trager gaat waardoor je de leerstof moet inkorten (en dus bewerken). Bij typen kan je gewoon transcriberen wat je hoort. Dit zorgt, opnieuw, voor een minder diepe verwerking van de informatie.

Het leren schrijven van een tekst volgens
het 'gradual release of responsibility'-model

Verantwoordelijkheid	Voorbeeld	Beschrijving
Ik doe het	<i>language experience approach (LEA)</i>	De klas discussieert over een bepaald onderwerp. De leerkracht noteert, aangestuurd door de leerlingen, enkele zinnen aan het bord. Op die manier ontstaat een geschreven tekst op basis van de gedeelde ervaringen van de groep. De leerkracht modelleert goed schrijven en toont welke beslissingen de schrijver tijdens het schrijfproces neemt. De leerlingen zien 'live' hoe hun gesproken woorden in geschreven tekst omgezet worden. Eventueel kunnen de leerlingen de tekst overnemen en, alleen of in groep, nog één of twee zinnen toevoegen.
Wij doen het	interactief schrijven	Het verloop is hetzelfde als bij de <i>language experience approach</i> hierboven, maar deze keer zijn het de leerlingen die, ondersteund door klasgenoten en door gerichte feedback of instructie van de leerkracht, de zinnen aan het bord schrijven. Terwijl een leerling de eerste zin probeert op te schrijven, betreft de leerkracht de hele groep bij het schrijven aan de hand van gerichte vragen: hoe begin je een zin? Wat komt er aan het einde? Met welke klank begint dit woord? Ken je nog woorden die met die klank beginnen? Als de zin op het bord staat, komt een andere leerling naar het bord en volgt een nieuwe zin.
Jullie doen het samen	schrijfduo's	Stel complementaire duo's samen. Koppel bijvoorbeeld een leerling die sterk is op het vlak van componeren aan een schrijftechnisch sterke leerling. De duo's schrijven samen een tekst waarbij elke leerling verantwoordelijk is voor zijn 'specialiteit'.
Jij doet het (met ondersteuning) (alleen)	schrijfkaders geleende gedichten aanvulzinnen <i>graphic organizers</i> ...	De leerlingen gaan zelfstandig, met of zonder ondersteuning, aan de slag. Uitgewerkte voorbeelden vind je online in de praktijkgids.